

Tuuli Koch

Tänavu augustis kuulutas president Toomas Hendrik Ilves välja sõnavõistluse ehk sõnause, mille peamine eesmärk oli leida kaunid eestikeelsed vasted ennekõike riigi ja ühiskonnaga seotud võõrkeelset päritolu sõnadele ja terminitele.

Ehkki konkursil otsiti vasteid 11 sõnale, laekus lõpuks 593 inimeselt 2123 sõna- või terminisoovitust, kirjutab Tuuli Koch.

Pikk, lohisev ja ähmane infrastruktuur peaks tänasest olema võidusõna järgi taristu. Kuid sõnavaliku töörühma ja Eesti Keele Instituudi juhi Urmas Sutropi sümpaatia jäi palju maalähedasemaks.

Kui keeruline oli töörühma kuulunud 30 spetsialistil enam kui 2000 sõnast neid kõige paremaid välja valida?

Esmalt istus koos väiksem komisjon, mis eraldas terad sõkaldest. Terad saadeti komisjonile ja komisjoni liikmed võisid märkida nii palju väljapakutud sõnu ja vabamõisteid, kui nad soovisid, ning kõik, mis said vähemalt ühe plussi, läksid edasi.

Komisjonis said kõik sõna, arutati, põhjendati kriteeriume, et kas sõna on lihtsalt ilus või ta kõlbab ka millekski. Sõna peab saama käänata, pöörata, sellest tuletisi ja liitsõnu moodustada.

Kas terad tulid kergelt välja?

Häid teri oli palju rohkem, kui välja tuli. Kui hääletamiseks läks, siis võis olla kahe sõna vahel täiesti võrdne rebimine. Võitja selgus hääletamisega.

Keelega ongi nii – mida enam kasutab, see ongi õige ehk norm kehtestatakse enamuse poole.

Saab üldse keelt kunstlikult kujundada, suunata?

Saab küll. Kui mõtleme eelmisele sõnavõistlusele, kus tuli ka tosinkond võistlussõna, siis suurema osa neist oleme ära unustanud, aga lõimuma või üleilmastumine on meil igapäevases kõnepruugis ja me ei mõtle ka, et need on sõnavõistluse tulemus.

See vist ongi parim kompliment?

Jah, sõna tõukefond kasutame ka, aga see ei ole suutnud asendada ikkagi struktuurfondi, mis

meil olemas on. See pole mõistelt päris täpne, veidi ebaõnnestunud minu meelest, aga enamikku sõnu ei suuda kohe meelde tuletada, vaid mõeldakse, et ahaa, neid saab Emakeele Seltsi kodulehelt meelde tuletada. Ma ei usu ka, et kõik need uued väljapakutud sõnad käibele lähevad.

Mõne puhul ma kohe üldse ei usu seda! Näiteks infrastruktuuri puhul – selle vaste oli pealegi võidusõna – käis arutelu, et kui uus sõna on pikem kui infrastruktuur, siis mingil juhul ei tõrju see välja olemasolevat sõna.

Nüüd sai lühem, aga kas ka suupärasem?

Seda näitab aeg. Mulle näiteks väga meeldis sõna kärgpere – ma usun, et see jääb elama, ja see sõna on minu absoluutne lemmik! Aga seda ei saanud võitjaks kuulutada, kuna uus sõna pidi olema riigi valdkonnast.

Aga muidu oli see absoluutselt parim sõna. Ühiskonnas on vajadus selle sõna järele olemas, see mõiste on olemas, aga seni pole seda kuidagi suudetud sõnastada. Nüüd on väärt termin olemas.

Ehk ei peaks järgmine võistlus olema nii kuiv ja institutsioonikeskne?

Aga meil on vaja ikkagi leida vaste sõnale poliitika – kreekakeelse polis'e vastet meil pole – ja see oli kindlasti ebaõnnestumine. Sellele sõnale ootab president kindlasti vastet ja eraldi konkurssi.

Vajadus ühelt poolt on olemas ja teisalt mitte, sest loogika ütleb, et kui saime seni hakkama, saame ka edaspidi.

Kui sageli võiks selliseid ettevõtmisi korraldada ehk palju meie keel võib muust ilmast mõjutusi saada?

Eks viimase poole sajandi jooksul on tehtud neid võistlusi päris palju ja enne Teist maailmasõda oli keelekorraldusel kaks suunda – Veski suund ja Aaviku suund.

Ühelt poolt oli praktiline oskuskeele nõudmine ja teisalt keeleuuenduste nõudmine, mis läks teinekord liiale. Kaplinski ei anna seda iial andeks ja ütleb, et Aavik oli futurist, kes keele ära solkis. (Muigab.)

Aga kas üldiselt on õige väide, et kuni keel areneb ja muutub, seni ta ka elab?

Kui keel ei muutu, on ta surnud keel. See on täiesti kindel. Küsimus on ainult selles, mis suunas ta muutub.

Keel muutub sisemistel põhjustel ja välimistel survetel. Kuna meil on välimine surve ka, siis keel muutub paratamatult; meie ülesanne on ära hoida, et eesti keel ei triiviks kaduvkeeleks, prügikeeleks ja ei hääbuks, vaid et see triiviks elujõulise riigikeele poole, mis vastab kõigile vajadustele, alustades haridusest ja lõpetades näiteks sõjaväega.

Keel peab täitma kõiki funktsioone. Vadja keel, eesti lähim sugulaskeel, hääbub... Riigi säilimise

esmane garantii on keel ja keelega peab tegelema.

Kui suur oht meie riiklusele võib olla see, kui öeldakse, et meie noorte väljenduslaad muutub ahtamaks, raamatute kena keel ei jõua igapäeva?

Ma ei ole selles päris kindel. Ma arvan, et meil on ühiskonnas juhtunud midagi sellist, mida varem pole olnud – meil on sotsiaalsed kihid ja karbid. Ja inimesi ehmatab see.

Mujal maades on ka proletaarne noorsugu, kelle keel on hoopis viletsam, ja Eestis juhtub sama. Näen ka teistsuguseid lapsi, kelle lugemus on hoopis suurem. Inimesi ehmatab lihtsalt kihistumine.

Aga see ei ole keele hukk. Ja kihtidest saavad inimesed alati liikuda teistesse kihtidesse. Selline liikumine ei hävita keelt, vaid pigem loob uusi tasandeid.

Seda on hea kuulda!

(Naerab.) Ei, hirmu ei ole küll tarvis tunda!

Nii et sõnase võib õnnestunuks lugeda?

Kahtlemata! Minu jaoks on konkursil välja pakutud uutest sõnadest tähtsam tähelepanu, mida meie keele osutati. See on kõige tähtsam.

Töörühm otsustas iga mõiste puhul paljude heade ettepanekute hulgast välja valida ühe sõna, ent kahel juhul pidas võimalikuks soovitada vabamasse kasutusse ka sünonüüme.

TARISTU

võõrsõna infrastruktuur kõrvale. Selle sõna kuulutas töörühm konkursi üldvõitjaks.

Siin oli esitatud kõige rohkem vasteid, seepärast oli töörühmal raske valida, kuid lõpuks oldi üsna üksmeelselt tari-tüvest stu-liite abil tuletatud sõna taristu poolt. Tari-tüvi viitab tarindi kaudu struktuurile kui kandvale konstruktsioonile ja tarindamisele ehk projekteerimisele ning konstrueerimisele. stu-liide märgib kogumit või süsteemi, näiteks ajastu, andmestu, järvistu, vesistu, ühistu.

Sõna esitas Andres Valdre.

AVERUS

ehk AE-koostöö; vabamas keelepruugis AVERUS, mäarsõnana AVERA – ingliskeelse väljendi public-private partnership ehk PPP asemel.

Kuivõrd ühendit «avaliku ja erasektori koostöö» tuntakse hästi, leidis töörühm, et ka eesti keeles võiks mõistet tähistada vastavate sõnade lühendiga. Ettepaneku esitaja mainis lisaks, et «ae» on tore eestikeelne sõna (nt «Ae, naabrimees, tule appi!»). Paljud pakkujad kombineerisid avaliku ja erasektori algushäälikuid ja nõnda saadi aver-tüvi.

Neid sõnu pakkusid seitse osalejat (Silvi Jänes, Margus Konnula, Susanna Laan, Andres Luga, Endel Valdas, Indrek Viil, Riina Vällo).

AVAÕIGUSLIK

kohmakama avalik-õigusliku asemel.

Töörühm pidas parimaks ettepanekuks seda, milles kohmakast liitomadussõnast oli osa välja jäetud, kuid sõna sisu jäi siiski arusaadavaks. Avaõiguslik läheb hästi paari eraõiguslikuga. Ühtlasi tähendab töörühma soovitus, et ilmselt sobib ka avaliku õiguse asemel kasutada lühemat vastet avaõigus.

Selle vaste pakkusid kaheksa osalejat (Priit Kersen, Ants Kollo, Jaan-Matti Lillevälja, Matti Masing, Kristel Pohlak, Signe Siimann, Andres Valdre, Riina Vällo).

JUHIND

direktiivi kõrval.

Paljude ettepanekute hulgast valis töörühm välja sõna, mis lähtub juhinduma-tüvest. Ühest küljest iseloomustab see sõna hästi direktiivide kohustuslikkust ja teisest küljest jätab võimaluse valida direktiivide täitmise viisid.

Sõna soovitajaid oli neli (Eero Kangor, Jüri Puust, Toomas Raba, Maria Talihärm).

KESTLIK

ingliseelse sõna sustainable tõlkevastena.

Töörühm oli küll seda meelt, et sobivas kontekstis kõlbavad ka sõnad jätkusuutlik, säästev ning elujõuline tähistama millegi suutlikkust, ent kõikehõlmava tabavama vaste otsimisel langes eelistus kestma-tüvest moodustatud vormile kestlik. Sõna ise on vana, esineb juba Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus tähenduses '(edasi)kestev, vastupidav'. Nagu märkis üks esitaja: sobiv unarsõna velmamiseks.

Sõnal oli seitse esitajat (Helger Aaresild, Ivar Jung, Kalju Jõul, Mihkel Langebraun, Olev Remsu, Endel Valdas, Kullo Vende).

PEAVOOL

ingliseelse sõna mainstreaming tõlkena.

Sellele keerukale mõistele pakuti sama keerukaid vasteid, ent töörühm pidas lõpuks sobivaimaks otsetõlget peavoolustama, st peavooluks muutma. Mingi nähtuse või teema muutumine peavooluks tähendabki seda, et nähtust või teemat on läbivalt kogu tegevuses arvesse võetud.

Sõna esitas võistlusele Mait Talts, ent nagu näitas tekstiotsing internetis, on see juba varem kasutatust leidnud.

TEISESTAMINE

ingliseelse termini othering vastena.

Tabavaimaks eestikeelseks vasteks pidas töörühm sõna teisestamine, st teiseks muutmise nii heas kui ka halvas mõttes (teiseks, st millekski muuks, samas ka võib-olla teisejärguliseks). Paljud võistlusel osalejad lähtusid teine-tüvest, ent väljavalitu oli neist kõige lihtsam kasutada.

Sõnal oli kaheksa esitajat (Sirje Ainsaar, Mika Keränen, Arne Merilai, Pille Petersoo (Saue gümnaasiumi 10.b klass), Mait Talts, Sven Varkel, Riina Vällo); kuid nagu näitas tekstiotsing internetis, on sõna juba mõnel pool kasutusel.

TOIMEABI

senise humanitaarabi kõrvale.

Töörühm pidas sobivaks toime-tüvega täiendatud liitsõna toimeabi. Toimeabi võimaldab hädapäraselt toime tulla, toimida. Mõni teinegi ettepanek sisaldas toime-tüve, päris sageli pakuti vasteks lihtsalt hädaabi.

Sõnal oli viis esitajat (Katrín De Bakker, Mihkel Mikkelsaar, Kaido Rannik, Jüri Ruut, Sirje Vaaro).

TOIMIJA

rahvusvahelises kontekstis esineva ingliskeelse termini actor või player tõlkevastena.

Sobivaimaks vasteks pidas töörühm sõna toimija, sest ka tegusõna toimima sobib rahvusvaheliste suhete süsteemis tegutsevate riikide jms tegevuse iseloomustamiseks.

Mitmed ettepanijad pidasid heaks seda, et soome keeleski kasutatakse sama sõna.

Sõnal oli viis esitajat (Viljar Ansko, Eero Kangor, Matti Maasikas, Karina Tamm, Kaidi Toompalu).

VABASEKTOR

vabamas keelepruugis VABAKOND – senikasutatud termini kolmas sektor asemel.

Töörühm valis välja liitsõna, mis on moodustatud 2002. aasta sõnavõistlusel heakskiidetud vabaühenduse (valitsusest sõltumatu organisatsiooni) eeskujul. Käibelega jäävad ka terminid avalik sektor ja erasektor, millega liitsõna vabasektor kokku sobib.

Samas pidas töörühm heaks leiuks tuletist vabakond (vrd ühiskond; sellest saab tuletada sõna vabakondlased, st kolmanda sektori esindajad).

Neid sõnu esitas 12 osalejat (Marge Kohtla, Mario Luik, Matti Masing, Helle Mikk, Mihkel Mänd, Kaupo Palo, Indrek Raats, Seidi Reek, Jüri Ruut, Mait Talts, Kullo Vende, Riina Vällo).

(Vastet otsiti ka sõnale poliitika ehk selle ala töötulemuse, mingi eluvaldkonna korrastamise nimetamiseks. Sobivat vastet töörühm ei leidnud, kuigi paari ettepanekut peeti kaalumismäärseks.)

Lisamõistete hulgast otsustas töörühm soovitada kasutusse:

KÄRGPERE

tähenduses 'pere, kus on sinu-minu-meie lapsed'.

Selle sõnaga saab tähistada uuemat perekonnatüüpi, kus kasvavad korraga eri vanemate lapsed. Töörühmale tundus see aktuaalne ja huvitav leid.

Ettepaneku esitas Kristel Kärner.

TUNDETAIP

termini emotsionaalne intelligentsus omasõnalise vastena.

Emotsionaalne intelligentsus (inglise keeles emotional intelligence, eQ) on uuemal ajal järjest rohkem tuntuks saav termin, millega märgitakse oskust või võimet iseenda või teiste tundeid kindlaks teha, hinnata ja juhtida.

Ettepaneku esitas Rain Kooli.

Lisaks tõsteti esile sõna penipaun ingliskeelse sõna doggie bag (ka doggy bag) leidliku tõlkevastena (esitaja Kaarel Kaas). Selle sõnaga saab märkida restorani- ja kohvikueine ülejääkide kaasapakkimiseks kasutatavaid kotte või karpe.

Ohoo?! Võtab sõnatuks!

Mõista-mõista, mis on nende sõnade taga (inimesed pakkusid vasteid ka teistele mõistetele lisaks presidendi väljapakutuile):

1) arulus 2) erastu 3) häbieeter 4) kajam 5) muutejoon 6) peipar 7) radiaring 8) meitla 9) terees 10) ütsik

1) haridusmaastik 2) erasektor 3) häbipost meedias 4) blogi 5) trend 6) poliitiline peibutuspart 7) ringhääling 8) sotsiaalne võrgustik 9) muulane 10) indiviid

Muud teemakohased sõnad

aile – meditsiiniõde, õendus. Puudub sootunnus (praegu on ka meesterahvas õde). Aile on tuletatud sõnadest aidake ja ai.

andik – file. File on kujul fail juba laialt levinud. See häirib. Andik on loodud sõnast andmestik, võttes vahelt osa ära. «Õpilased, avame andiku puud99 kaustast lehtpuud.»

digistama – digitaalselt allkirjastama. Lihtne ja lõbus.

eestilane – eestimaalane, eestlane – rahvus

emastus – rasedus- ja sünnituspuhkus

esir – esimees, esinaine

hoidela – rahvuspark. Rahvuspark on tihti kasutuses olev sõna. Looduskaitse all oleval alal pole meil midagi ühist rahvuse ega pargiga. Pakutud uus sõna on tuletatud kahest sõnast: hoidma ja ala.

isem – subjekt

isetöötaja – FIE. Töötaja, kes on ise endale tööandja.

isikettevõtte – füüsilisest isikust ettevõtja

järelvastlik – reaktiivne

jäätla – prügila. Prügila on liiga ühetähenduslik, jäätmekäitluses pole ainult prügi, vaid jäätmed üldiselt.

kavandus – planeering. Sõna planeering on võõrlõpuga ja võõrakõlaline. Kavandus tuleneb eestikeelsest tüvest kavandama, kuid erineb juba kasutusel olevatest sõnadest kava ja kavand.

koosabi – rehabilitatsioon. Rehabilitatsioon, (-ikeskus jne) on väga pikk ja laiahaardeline sõna, rääkimata selle sõna tähendusest ja mõistest.

koosajastama – sünkroniseerima

koval – kohalik omavalitsus

kraht – elusolendiga toimunud raske õnnetus

krakk – tehnilise süsteemi äkiline kokkuvarisemine

kuriilm – kuritegelik maailm, allilm

kurimõte – kuriteo plaanimine

kuriraha – kuritegelikul teel saadud raha

lobinik – lobitöö tegija

mälem – memoriaal, mälestusmärk

omavalimised – kohalike omavalitsuste valimised

perenimi – perekonnanimi

poliitsus – poliitkorrektsus – poliitika + viisakus

pruunlane – mustanahaline inimene ehk neeger

rahard – rahakas kodanik

reservsuitsetaja – inimene, kes on loobunud suitsetamisest, või inimene, kes on suitsetamise maha jätnud, aga siiski teeb seda mõnikord seltskonna mõttes

silmakirjalik – poliitiliselt korrektne

surve-elu – masu

sürgel – inflatsioon. Inflatsioon assotsieerub süngusega ja teatud viisi ka mürgliga, seepärast on algus sarnane.

tugima – tugiteenust osutama

vabakaasa – elukaaslane

ühindumine – lõimumine, integreerumine

ümbekärjendamine – restruktureerimine

Muud teemavälised sõnad

aeglema – tšillima, hängima. Mõnusasti aega veetma.

aitähh – aitüma. Kui on enam ütelda kui tänan või aitäh.

ajaline – igavikuline. Algset mõistet on raske välja öelda ja ta oleks nagu tõkestatud, mis läheb vastuollu sõna tähendusega, minu mõiste on voolav, tal pole tõket.

alavik – ala-palavik. Loogiline ja lihtne. Ja terve mu pere peab iseenesest mõistetavaks, et selline sõna on juba ammu olemas.

ete – show. seotud sõnadega etteaste, etlema ja etendus.

helija – helilooja

helik – helikandja

helind – heliteos

helindaja – helitöö kuuldavaks tegija

helistin – telefon

huulitsema – musitama, suudlema. Lihtsalt tahtsin pakkuda veel üht sünonüümi. See võiks olla kergelt irooniline või humoorika varjundiga sõna.

ilmarändur – backpacker. Praegu kasutusel olev sõna seljakotirändur on pikk, lohisev ja ei anna selget arusaama neile, kes ise pole mööda ilma seljakotiga ringi rännanud. Samas sõnas ilmarändur on nii sees asja olemus – mööda ilma rändamine.

ilulema – promeneerima. Promenaad pole eestikeelne sõna, ilus olema nii kodus, tööl kui ka tänaval.

jahok – ennast ülejoonud inimene. Purjus peaga kõigega nõustumine.

jalgrattama – jalgrattaga sõitma. Eesti keele põhimõte on kaunis kõla ja praktilisus kasutamisel, mistõttu jalgrattaga sõitma on kohmakas ja pealegi on jalgrattama kiiremini haaratav ja lihtsamini kasutatav.

joomik – inimene, kes joob palju mittealkohoolset jooki. Nagu joodik, aga mittealkohoolsete jookide kohta.

kodupaks – tüse teise sõnaga. Selline mõnus, mitte sale kaunis naiste- või meesterahvas.

kombikostüüm – kombinesoon

kraptik – väga eeskujulik ja andekas. Sobiks hästi lapse iseloomustamisel. (Selle pakkus välja laps ise.)

kuuling – bowling

lipsik – kivilips

lumelema – lund sadama

muhvel – muffin

mumme – minu emme

muskeldus – ingliskeelse fitness asemel

nure – kurvameelne, tujutu

olesk – lounge

panik – kindalaegas

pikaron – spagett ehk pikk makaron

porgandik – beebiporgand

pulktuhlid – friikartulid

põlevik – luuleaeg

rõõmeldi – rõõmsameelselt, meeleldi

treping – eskalaator. eestikeelne ja seostub trepiga, mida eskalaator ju ongi liikuva trepina.

tudsik – magav/tuduv inimene

tuulu – tolmuimeja

tuulula – föön

õk (õige kõik) – ok, okei

Kommentaar

Kaarel Kaas

Rahvusvahelise Kaitse-uuringute Keskuse analüütik

Eks keel täieneb, teiseneb ja muutub; osalt loomulikult teel – muu hulgas ka läbi laenude ning kultuurimõjutuste –, ning teisalt ka sihiteadliku ja teadvustatud keeleloome ja -uuenduse kaasabil.

Konkreetsed äramärgitud sõnakese tekkeloo puhul oli pigem tegemist vabade assotsiatsioonide kui teadliku terminiloomega. Lihtsalt juhtus nõnda, et mõned aastad tagasi põimusid omavahel ühel suveõhtul sobiv vestlusteema, sobiv laudkond ja sume õhustik ning nende omavaheliste sobivuste ühe lõpptulemusena sündis sõnaline inspiratsioon.

Mille sündimisel mängis oma rolli ilmsesti ka üks üsna konkreetne väike apelsinikarva peni, kelle üheks suurimaks rõõmuallikaks on oma koonu järelejätmalt kõikvõimalikesse toidukottidesse toppida.

Veidi üldisemas plaanis – kindlasti on praegusaegne puhutine keelemure kohati ehk asjakohane. Aga samas on eesti keel olnud ajas hämmastavalt, vahest isegi unikaalselt püsiv ja kestev.

Vanimad tänapäeval endiselt täiesti argiselt käibel olevad eestikeelsed sõnad – «meri» ja «kala» – on vanemad kui Hiina keisririik, Rooma linn või vana testament. Need on isegi vanemad kui Gilgameši eepos või Alam- ja Ülem-Egiptuse ühendamisel (ca 3200 BC) sündinud esimene muistne Egiptuse riik.

Vähemalt Lennart Meri kirjapandust lähtudes. Vaaraod ja sumerid on ammu ajalooks saanud, aga need eestikeelsed sõnad on endiselt kasutusel. Ingliskeelse teksti- ja keeleruumi laienemine viimase 100–200 aasta jooksul on sellega võrreldes suhteliselt lühiajaline fenomen.

Kaarel Kaas pakkus välja sõna «penipaun» ehk vaste ingliskeelsele sõnale «doggy bag» või «dog-gie bag». Nii kutsutakse karpe või kotte, millesse palutakse panna restoranis koju kaasa

viimiseks toit, mida ei jõutud ära süüa.